ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)“18”:316.347
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/3.1

Баличева Л.В.
https://orcid.org/0000-0002-5960-0997
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ XIX СТОЛІТТЯ ЯК ЕТАП ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Статтю присвячено комплексному дослідженню механізмів формування української національної свідомості в процесі національного відродження XIX століття. Метою є характеристика взаємозв’язку мовно-культурної мобілізації, історичної пам’яті, інтелектуальних мереж, комунікаційно-освітніх практик, громадської самоорганізації та політизації національних вимог. Методологічну основу становлять історико-генетичний, проблемно-хронологічний та історико-порівняльний методи в поєднанні з системним підходом. Простежено зміну домінантних форм самоідентифікації від культурного самоопису до організаційного закріплення та політичного представництва. Виокремлено три етапи цього процесу. 1830–1840-ві роки характеризувалися переважанням мовно-культурних та історико-пам’яттєвих практик, 1860–1880-ті роки – розвитком друку, освіти, наукових студій, інтелектуальних мереж і громадських товариств, кінець XIX – початок XX століття – посиленням політизації національних вимог. Встановлено, що українська мова, література та фольклор формували засоби культурного самоопису, історична пам’ять забезпечувала часову тяглість уявлень про спільноту, а інтелектуальні мережі, друк і освіта сприяли їх поширенню. Громадська самоорганізація закріплювала ці уявлення у формах регулярної колективної участі, а політизація переводила частину культурних вимог у площину публічного представництва. Порівняння Наддніпрянщини та Галичини засвідчило, що відмінності імперських і інституційних умов зумовлювали різні форми й темпи розвитку руху, але не перешкоджали міжрегіональній циркуляції ідей та організаційного досвіду. Обґрунтовано взаємопов’язану модель формування національної свідомості, у якій зазначені механізми не утворюють жорсткої послідовності, а взаємно посилюють один одного. Зроблено висновок, що національне відродження XIX століття було тривалим і нерівномірним процесом зміни способів колективного самовизначення, у якому культурні, пам’яттєві, комунікаційні, організаційні та політичні практики формували взаємопов’язану основу української національної свідомості. Водночас цей процес залишався регіонально нерівномірним і не означав одномоментного охоплення всього українського населення спільною моделлю національної належності.

Ключові слова: *українське національне відродження, національна свідомість, національна ідентичність, історична пам’ять, українська мова, інтелектуальні мережі, громадська самоорганізація, політизація, XIX століття.*

Постановка проблеми. Українське національне відродження XIX століття належить до грунтовно досліджених проблем історії українського національного руху, однак механізми переходу від окремих культурних практик до стійких форм національної самоідентифікації потребують подальшого системного розгляду. Упродовж XIX століття українські інтелектуальні середовища розвивали літературну й наукову комунікацію українською мовою, збирали та осмислювали фольклор, формували історичні наративи, започатковували освітні й наукові ініціативи, розвивали видавничу діяльність і створювали товариства. Ці практики виникали в різних соціальних і регіональних

© Баличева Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

середовищах та мали різні безпосередні цілі, проте їх тривале відтворення сприяло поширенню уявлень про спільність мови, історії, культури й суспільного досвіду. З огляду на це, дослідницька проблема полягає не у встановленні самого факту виникнення українського національного руху, а у з'ясуванні послідовності та взаємозв'язку змін, унаслідок яких культурна відмінність поступово набувала значення основи для колективного самовизначення.

Розуміння цього процесу потребує врахування його регіональної та імперської специфіки. Протягом XIX століття українські землі входили до складу Російської та Габсбурзької імперій, що визначало різні правові, інституційні й комунікаційні умови для розвитку українського руху. У Російській імперії обмеження друку, освіти та публічного використання української мови суттєво звужували легальні можливості поширення національних ідей. У Габсбурзькій монархії можливості для діяльності товариств, преси, освітніх і наукових осередків були ширшими, хоча українські громади діяли в умовах конфесійної, етнополітичної та соціальної конкуренції. У таких обставинах єдність українського руху не могла ґрунтуватися на єдиному організаційному механізмі. Важливо з'ясувати, як відмінності публічних умов впливали на форми комунікації, інституціоналізації та політичного представництва і завдяки чому за цих відмінностей зберігалися зв'язки між українськими спільнотами різних регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна історіографія українського націєтворення XIX століття охоплює дослідження національної ідентичності, мовно-культурних практик, історичної пам'яті, інтелектуальних мереж, організаційних форм і політизації українського руху. Зокрема, Я. Верменич розглядає формування української ідентичності крізь пошук нових моделей самоідентифікації в умовах політичної та культурної розділеності [1], а О. Тарапон, Р. Потапенко та Р. Коцур пов'язують історіографію XIX століття з формуванням української інтерпретації власного минулого [9].

Мовно-культурний вимір досліджує Т. Видайчук, яка пов'язує історію української мови з формуванням національної ідентичності та історичної пам'яті [2]. Роль творчості Т. Шевченка у формуванні національної свідомості української інтелігенції простежує Р. Харчук [10]. Концепт України у творчості Шевченка через взаємозв'язок національної ідентичності, козацької традиції та критики імперського порядку аналізує А. Гудима [3].

Інтелектуальні мережі та організаційні форми українського руху вивчають К. Нагайко, яка аналізує вплив Київської громади на формування національної ідеї [5], Л. Зашкільняк, який розглядає контакти між інтелігенцією Галичини та Наддніпрянщини [4], та І. Райківський, який показує роль галицького середовища в розвитку міжрегіональних інтелектуальних зв'язків [7]. Історичну пам'ять досліджує С. Світленко на прикладі збереження образу Т. Шевченка в українській культурі [8], а А. Котенко розглядає формування історичного виміру України як процес її темпоралізації [14].

Політичний вимір націєтворення представлено працями Я. Поліщука, який простежує перехід від слов'янофільських орієнтацій до національної ідеї [6], Б. Янишина, який аналізує утвердження національного питання в публіцистиці М. Грушевського [11] та. А. Заярнюка та О. Середи, які розглядають українське націєтворення через взаємодію інтелектуалів, людей і простору [17].

Окремий блок становлять дослідження українського руху в імперському та регіональному вимірах. Так, Т. Хен-Конарський показує особливості раннього формулювання політичних претензій руської спільноти в Галичині [12]. Практики Російської та Австрійської/Австро-Угорської імперій та їхній вплив на українське націєтворення порівнюють В. Венгерська та М. Козловець [16]. Археологічні конгреси та соціальні науки як середовище формування різних уявлень про український простір і минуле аналізує Л. МакРейнольдс [15].

Особливе значення для цього дослідження має монографія А. Котенка, у якій розглянуто просторові, часові, політичні, демократичні та освітні аспекти формування уявлень про Україну в XIX столітті [14]. Водночас у цій статті увагу зосереджено не на історії поняття «Україна», а на взаємодії механізмів, завдяки яким культурні практики поступово набували значення основи національної самоідентифікації, громадської організації та політичного представництва. Саме цей взаємозв'язок становить предмет подальшого аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є комплексна характеристика механізмів формування української національної свідомості в процесі національного відродження XIX століття та їхнього взаємозв'язку на мовно-культурному, історико-пам'яттєвому, комунікаційно-освітньому, мережевому, громадсько-організаційному та політичному рівнях. Для досягнення мети зіставлено основні механізми формування національної свідомості в Наддніпрянщині та Галичині, простежено

роль комунікаційних каналів та інтелектуальних мереж у поширенні національних уявлень, а також розглянуто перехід від культурної самоідентифікації до політичної мобілізації.

Методологічну основу дослідження становлять історико-генетичний, проблемно-хронологічний та історико-порівняльний методи в поєднанні з системним підходом. Історико-генетичний метод використано для простеження послідовності змін у формах української самоідентифікації, проблемно-хронологічний – для виокремлення основних етапів і динаміки провідних механізмів цього процесу, історико-порівняльний – для зіставлення їх проявів та умов розвитку в Наддніпрянщині й Галичині. Системний підхід дав змогу розглядати мовні, пам'яттєві, комунікаційні, організаційні та політичні практики як взаємопов'язані складники одного історичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Формування української національної свідомості в XIX столітті варто розглядати не тільки крізь часові межі, а й крізь зміни основних форм самоідентифікації та суспільної активності.

Перший етап охоплює 1830–1840-ві роки, коли в середовищі освічених українців посилювалася увага до народної мови, фольклору, літератури та історичного минулого. Другий етап припадає переважно на 1860–1880-ті роки й пов'язаний із розширенням громадівського руху, розвитком друку, етнографічних і наукових студій, освітніх ініціатив та міжрегіональних контактів. Третій етап набуває виразності наприкінці XIX – на початку XX століття, коли культурні та освітні вимоги дедалі частіше ставали частиною політичних програм і нових форм публічного представництва. Такий поділ не означає припинення попередніх практик. Мовна діяльність тривала в період політизації, а історична пам'ять і культурна робота залишалися складниками політичного руху. Йдеться про зміну домінант, а не про послідовну заміну одного механізму іншим [5, с. 219–220; 14, с. 91–92].

На початковому етапі зміни у сприйнятті української мови, літератури та етнокультурних явищ найактивніше відбувалися в середовищі освічених українців. Романтичний інтерес до народної культури сприяв переосмисленню селянської мови, пісень, звичаїв і місцевих історичних переказів як основи літературної та інтелектуальної діяльності. Мова поступово набувала значення не тільки засобу комунікації, а й символу культурної самобутності. Розвиток історичних і мовознавчих досліджень надавав цій самобутності наукового обґрунтування, а записи фольклору пов'язували місцеві культурні традиції з ширшим усвідомленням спільноти [1, с. 53–54; 2, с. 60–61].

Важливу роль у цьому процесі відігравала література. Творчість Т. Шевченка поєднувала українську мовну форму з історичними образами, козацькою тематикою та осмисленням становища українців в імперському порядку. Дослідження рецепції Т. Шевченка дають підстави розглядати його творчість як одне з джерел національного самоопису [10; 3, с. 50–51]. Літературний текст у цьому випадку мав значення не тільки як художній твір. Він закріплював словник, образи й сюжети, за допомогою яких українська культурна самобутність могла осмислюватися, відтворюватися та передаватися наступним поколінням.

Другий етап характеризувався переходом від переважно інтелектуального осмислення культурної самобутності до її організаційного та комунікаційного закріплення. У Галичині цей процес розвивався в умовах, відмінних від Наддніпрянщини. Ранні представники місцевої української еліти формулювали політичні вимоги від імені окремої спільноти вже на початку XIX століття, однак така модель ще не передбачала широкої суспільної мобілізації [1;12, с. 64–65]. У другій половині століття дедалі більшого значення набували світська інтелігенція, студентські товариства, наукові та видавничі осередки. Їхня діяльність поєднувала освітню роботу, наукові студії та культурне представництво, що сприяло розширенню соціальної основи українського руху [13].

Важливим засобом підтримання регулярної комунікації між окремими українськими середовищами став друк. Періодичні видання повідомляли про діяльність товариств, публікували літературні та наукові тексти й створювали можливість для обговорення спільних питань. У Наддніпрянщині можливості цього каналу здебільшого обмежувалися цензурною політикою, у Галичині преса та видавничі осередки забезпечували ширше поле для публічної діяльності. Важливе значення мала міжрегіональна взаємодія українських культурних та інтелектуальних осередків, яка сприяла поширенню національної ідеї, текстів, авторських контактів та організаційного досвіду [4].

Паралельно формувався просторовий образ України. Етнографічні та статистичні дослідження давали змогу описувати територію, населення, мову й культурні особливості українських земель у категоріях тогочасної науки. А. Котенко пов'язує важливий етап цього процесу

з етнографічно-статистичною експедицією П. Чубинського 1870-х років, яка сприяла просторовому оформленню поняття України [14]. Л. МакРейнольдс, аналізуючи археологічні конгреси, звертає увагу на суперечність українських та імперських інтерпретацій минулого й території [15, с. 97–98]. У такий спосіб географічний простір ставав частиною аргументації щодо існування окремої історико-культурної спільноти.

Наприкінці XIX – на початку XX століття посилювалася політизація національних вимог. Культурна та освітня діяльність уже спиралася на сформовані канали поширення, організаційні осередки та систему історичних і мовних аргументів. У політичній сфері ці напрацювання використовувалися для формулювання вимог щодо мови, освіти, представництва та суспільного статусу. Період 1876–1905 років позначився особливо виразною політизацією уявлень про Україну. Водночас цей процес не був одномоментним. Він розвивався в різних середовищах із різною інтенсивністю та спирався на сформовані раніше культурні й комунікаційні практики.

У Наддніпрянщині імперські обмеження впливали на способи поширення українських ідей. Конкретними виявами такої політики стали Валуєвський циркуляр 1863 р., який обмежував видання навчальної, релігійної та частини суспільно-популярної літератури українською мовою, та Емський указ 1876 р., який додатково забороняв друк і ввезення української літератури, а також публічні виступи й сценічні вистави українською мовою. Звуження легального друкованого простору підвищувало значення приватного листування, неформальних гуртків, закордонних видавничих осередків і галицької преси. Культурна діяльність у таких умовах не припинялася, але набувала інших організаційних форм. Водночас самі заборони не створювали національної свідомості, а впливали на вже наявні практики, визначаючи межі їхньої публічності та способи комунікації [2, с. 60–61].

У Галичині політизація розвивалася в інших інституційних умовах. Діяльність товариств, преси та студентських організацій мала більше можливостей для публічного розвитку, хоча залишалася під впливом конфесійної, етнополітичної та соціальної конкуренції. Розвиток українських організацій супроводжувався формуванням практик представництва, публічних дебатів та участі у виборах. Зв'язки з Наддніпрянщиною підтримувалися через особисті контакти, пресу та обмін друкованими матеріалами [4].

Міжрегіональні контакти мали значення не тільки для поширення текстів, а й для обміну досвідом культурної, наукової та організаційної діяльності. Київ, Львів, Чернівці та інші центри були пов'язані особистими зв'язками, періодикою, товариствами й освітніми ініціативами. Дослідження діяльності Київської громади та контактів інтелігенції Галичини й Наддніпрянщини засвідчують, що такі зв'язки сприяли циркуляції ідей і поширенню організаційного досвіду [5, с. 219–220; 4, с. 812–813].

Таким чином, Наддніпрянщина та Галичина розвивалися в різних політичних та інституційних умовах, але не були ізольованими середовищами. Обмеження публічної діяльності в Російській імперії посилювали значення неформальних комунікацій і зв'язків із закордонними осередками, а ширші можливості для діяльності товариств і преси в Галичині сприяли швидшому організаційному оформленню українського руху. Водночас міжрегіональні контакти забезпечували обмін ідеями, текстами та організаційним досвідом [16; 12, с. 64–65]. Спільність руху формувалася не завдяки однаковості умов, а через постійну взаємодію між різними українськими середовищами.

Отже, зміна домінантних механізмів упродовж XIX століття засвідчує, що розвиток українського національного руху не зводився до послідовного переходу від культури до політики. У 1830–1840-х роках переважали практики культурного самоопису, у 1860–1880-х роках вони дедалі більше закріплювалися через пресу, освіту, наукові студії та товариства, а наприкінці XIX – на початку XX століття ці напрацювання ставали основою політичного представництва. Межі між етапами не були чіткими, оскільки попередні форми діяльності не зникали з появою нових, а набували додаткових функцій. Саме ця наступність дає змогу розглядати національне відродження як тривалий процес зміни способів колективного самовизначення (табл. 1).

Таблиця 1 узагальнює основні механізми, завдяки яким культурні та інтелектуальні практики набували організаційного й політичного продовження. Водночас вона окреслює межі інтерпретації кожного механізму, що дає змогу не ототожнювати окрему культурну чи організаційну практику з уже сформованою національною свідомістю.

Історична пам'ять у цьому процесі не була незмінним набором уявлень про минуле. Вона формувалася через відбір сюжетів, постатей і подій,

Таблиця 1

Механізми формування української національної свідомості в XIX столітті

Механізм	Історичні прояви	Джерельні індикатори	Середовище поширення	Результат для самоідентифікації	Межі інтерпретації
Мовно-культурна мобілізація	Україномовна література, фольклорні записи, мовознавчі студії	Тексти, мовні праці, освітні матеріали	Інтелігенція, школи, читальні	Утвердження культурної самобутності	Не дорівнювала масовій політичній мобілізації
Історична пам'ять	Козацькі сюжети, історіографія, шевченківський канон	Історичні праці, ювілейні практики, публіцистика	Інтелектуальні та громадські осередки	Часова тяглість спільноти	Пам'ять залишалася вибірковою і конфліктною
Інтелектуальні мережі	Громади, міжрегіональні контакти, університетські середовища	Листування, спільні видання, товариства	Київ, Львів та інші центри	Перенесення ідей між поколіннями й регіонами	Мережі не охоплювали все населення
Комунікації та освіта	Преса, читальні, студентські товариства, лекції	Періодика, програми, протоколи, освітні тексти	Міста, студентські та культурні групи	Повторюваність і закріплення національних уявлень	Доступ залежав від цензури й грамотності
Громадська самоорганізація	Культурні та наукові товариства, «Просвіта», студентські об'єднання	Статути, звіти, організаційні документи	Міські та регіональні спільноти	Перехід до регулярної колективної участі	Організаційна щільність була регіонально нерівною
Політизація	Програмні тексти, вимоги щодо мови, освіти, представництва	Політичні програми, публіцистика, промови	Інтелігенція, партії, громадські рухи	Формулювання політичного «ми»	Політизація не охопила всі культурні середовища одночасно

Джерело: створено автором

яким надавали нового значення відповідно до суспільних потреб. Козацьке минуле, історія України, постать Т. Шевченка та розвиток української мови ставали складниками різних способів опису спільноти [3; 8]. Концептуальна історія України засвідчує, що формування часової перспективи було важливою частиною перетворення уявлень про Україну на модерний політичний концепт [14, с. 65–66].

Інтелектуальні мережі забезпечували поширення сформованих уявлень між регіонами та поколіннями. Листування, періодика, товариства й особисті контакти створювали канали для поширення культурних текстів та організаційного досвіду між різними середовищами [5; 4, с. 812–813]. Водночас мережевий характер руху визначав і його соціальні межі. Доступ до таких каналів залишався нерівномірним, а значна частина населення не була безпосередньо залучена до інтелектуального та видавничого життя.

Громадська самоорганізація набувала конкретних форм у діяльності наукових, освітніх і культурних товариств. Студентські об'єднання, зокрема, поєднували освітні потреби з науковою та культурною роботою, сприяючи залученню нових учасників руху [13, с. 49–50]. Як наслідок, накопичувався організаційний досвід, а діяльність на захист мови, розвиток освіти й культури набувала сталих форм суспільної участі.

Взаємодія цих механізмів не зводилася до послідовного переходу від культури до політики. Мовна та літературна діяльність створювала засоби культурного самоопису, історичні студії надавали йому часової перспективи, комунікаційні канали сприяли поширенню відповідних уявлень, а товариства закріплювали їх у регулярній колективній діяльності. Політична діяльність, відповідно, надавала частині культурних вимог форми публічного представництва. Водночас політичні умови могли впливати на можливості мовної, освітньої та організаційної роботи. Отже, окремі механізми взаємодіяли між собою, змінюючи своє значення залежно від історичних обставин.

Узагальнення цих зв'язків дає підстави розглядати шість механізмів – мовно-культурну мобілізацію, історичну пам'ять, інтелектуальні мережі, комунікацію та освіту, громадську самоорганізацію й політизацію – як взаємопов'язані складники одного процесу. Їх співвідношення та взаємний вплив схематично представлено на рис. 1

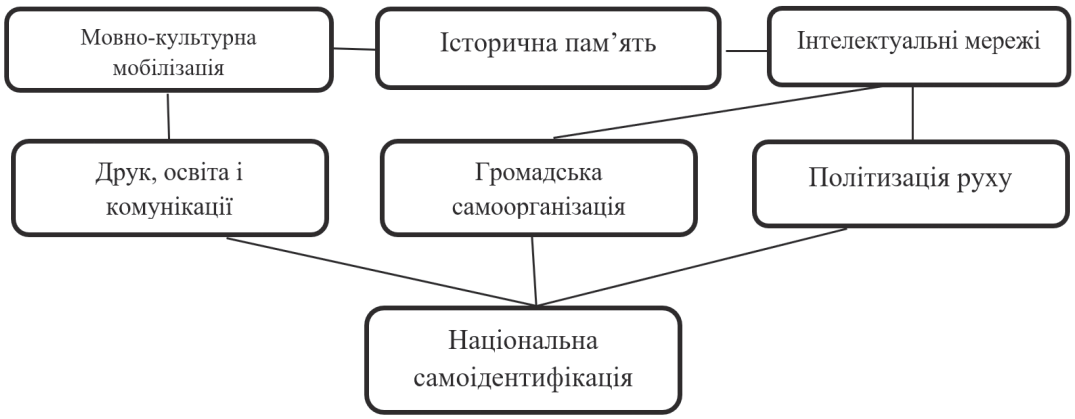

Рис. 1. Авторська модель формування української національної свідомості у процесі національного відродження XIX століття

Рисунок 1 узагальнює взаємозв'язки між основними механізмами формування української національної свідомості. Їх взаємодія не була односторонньою. Культурні та історичні уявлення поширювалися через друк, освіту й інтелектуальні мережі, набували сталих форм у діяльності громадських організацій і поступово ставали основою політичного представництва. Водночас політичні та інституційні умови впливали на можливості культурної, освітньої та організаційної діяльності. Отже, запропонована модель відображає не лінійну послідовність етапів, а взаємодію практик, значення яких змінювалося залежно від історичних обставин.

Запропонована модель відображає загальну логіку формування української національної свідомості, але не передбачає одночасності цього процесу для всього українського населення. Національне самоусвідомлення поширювалося поступово, охоплюючи різні соціальні та регіональні середовища з неоднаковою інтенсивністю. Ранні форми руху здебільшого залишалися пов'язаними з діяльністю освічених верств, а доступ до друку, освіти та організованого суспільного життя був нерівномірним [2; 12]. Таким чином, українська національна свідомість формувалася нерівномірно, поширюючись від окремих інтелектуальних і культурних середовищ до ширших форм суспільної та політичної самоорганізації.

Висновки. Формування української національної свідомості в XIX столітті відбувалося через зміну та розширення форм колективного самоопису й суспільної участі. На ранньому етапі провідне значення мали мова, література, фольклор та історичні уявлення. У 1860–1880-х роках ці практики дедалі більше закріплювалися через пресу, освіту, наукові студії, товариства та міжрегіональні контакти. Наприкінці XIX – на початку XX століття частина сформованих культурних ресурсів використовувалася для політичного представництва та формулювання вимог щодо мови, освіти й суспільної участі. Отже, національна свідомість у досліджуваний період формувалася як історично змінний спосіб самоідентифікації, що спирався на взаємодію культурних, комунікаційних та організаційних практик.

Порівняння механізмів формування національної свідомості та умов їх реалізації в Наддніпрянщині й Галичині показало відмінності у формах і темпах розвитку українського руху. У Російській імперії цензурні та мовні обмеження звужували можливості публічної діяльності, що посилювало значення неформальних контактів, приватної комунікації та видавничих осередків за межами підконтрольного простору. У Габсбурзькій монархії діяльність українських товариств, преси та освітніх осередків мала ширші можливості для публічного розвитку, хоча залежала від конфесійної та етнополітичної конкуренції. Водночас відмінність імперських умов не призвела до ізоляції українських середовищ. Особисті контакти, періодика, освітні ініціативи та обмін організаційним досвідом підтримували міжрегіональну взаємодію.

Науковий внесок дослідження полягає в комплексному розгляді мовно-культурної мобілізації, історичної пам'яті, інтелектуальних мереж, комунікації та освіти, громадської самоорганізації й політизації як взаємопов'язаних механізмів формування національної свідомості. Ці механізми діяли взаємопов'язано, а їх значення змінювалося залежно від історичних умов. Мова, література та фольклор створювали засоби культурного самоопису, історичні студії формували часову перспективу спільноти, друк, освіта та

інтелектуальні мережі поширювали відповідні уявлення, а громадські організації закріплювали їх у регулярних формах колективної діяльності. Політизація надавала частині культурних та освітніх вимог форми публічного представництва. Водночас формування національної свідомості відбувалося нерівномірно та не охоплювало всього українського населення одночасно, оскільки ранні форми руху здебільшого розвивалися в освічених середовищах, а доступ до друку, освіти та організованого суспільного життя залишався неоднаковим.

Перспективним є подальше дослідження запропонованої моделі на локальному матеріалі. Доцільно простежити, як механізми, сформовані в інтелектуальних центрах, поширювалися в міських і сільських середовищах через студентські товариства, місцеву пресу, освітні та інші комунікаційні осередки. Це дасть змогу точніше з'ясувати соціальні масштаби поширення національних уявлень, відмінності їх сприйняття в різних регіонах і шляхи переходу від діяльності вузьких освічених середовищ до ширших форм суспільної самоорганізації.

Список літератури:

1. Верменич Я. В. Теоретичні конструкти націєстановлення в контексті формування української ідентичності на межі XIX–XX століть. *Матеріали до української етнології*. 2021. № 20 (23). С. 47–59. DOI: https://doi.org/10.15407/mue2021.20.047
2. Видайчук Т. Л. Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 48–63. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-48-63.
3. Гудима А. Шевченкова концепція України на тлі викликів національного буття доби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2023. № 1 (33). С. 53–58. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.33.08.
4. Зашкільняк Л. О. Взаємозв'язки української інтелігенції Галичини та Наддніпрянщини у другій половині XIX століття. *Galicja. Studia i materiały*. 2024. № 11. С. 807–820. DOI: https://doi.org/10.15584/galisim.2024.11.39.
5. Нагайко К. Ю. Діяльність представників Київської громади в процесі ствердження української національної ідеї (друга половина XIX – початок XX століття). *Історія науки і біографістика.* 2022. № 3. С. 219–237. DOI: https://doi.org/10.31073/istnauka202203-12.
6. Поліщук Я. Від слов'янофільства до національної ідеї: світоглядна еволюція української еліти в XIX ст. *Poznańskie Studia Slawistyczne*. 2024. Vol. 27. P. 223–238. DOI: https://doi.org/10.14746/pss.2024.27.11.
7. Райківський І. Галичина в житті й діяльності Михайла Грушевського (1885–1894 рр.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2021. Вип. 34. С. 36–49. DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2021-34-36-49.
8. Світленко С. І. М. М. Аркас і збереження історичної пам'яті про Т. Г. Шевченка (остання чверть 19 – початок 20 ст.). *Емінак: науковий щоквартальник*, 2024. № 2 (46). С. 238–253. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).715.
9. Тарапон О. А., Потапенко Р. М., Коцур Р. В. Українська історіографія XIX ст.: формування національної ідентичності. *Український літопис*. 2024. № 3. С. 103–109. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-8583-2024-3-103-109.
10. Харчук Р. Б. Значення Шевченка для формування свідомості українських інтелігентів-постшістдесятників у Російській імперії XIX ст. *Слово і Час*. 2021. № 2 (716). С. 20–34. DOI: https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.02.20-34.
11. Янишин Б. «Люди смертні, народи вічні»: національне питання в публіцистиці Михайла Грушевського періоду заслання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2023. № 43. С. 101–108. https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-43-101-108.
12. Hen-Konarski T. Enlightened and Counter-Revolutionary: Revisiting the Origins of Galician Ruthenian Nation-Building. *Austrian History Yearbook*. 2024. Vol. 55. P. 60–86. DOI: https://doi.org/10.1017/S0067237824000080.
13. Humenna I. National, Cultural, Educational and Scientific Activities of Ukrainian Student Societies in Eastern Galicia (from the Late Nineteenth Century to 1939) through the Prism of Cooperation with Metropolitan A. Sheptytskyi. *History of Science and Technology*. 2024. Vol. 14, № 1. P. 46–63. DOI: https://doi.org/10.32703/2415-7422-2024-14-1-46-63.
14. Kotenko A. L. *The Promise of Ukraine: A Conceptual History of Nineteenth-Century Nationalism*. Oxford : Oxford University Press, 2026. 258 p. DOI: https://doi.org/10.1093/9780198995975.001.0001
15. McReynolds L. Archeologists Imagine Ukraine: Social Scientists and Nation Building in the Nineteenth Century. *Slavic Review*. 2024. Vol. 83, № 1. P. 92–111. DOI: https://doi.org/10.1017/slr.2024.309.

16. Vengerska V., Kozlovets M. Imperial Practices of Nation Building under the Conditions of the 19th and Their Modifications during World War I: Ukrainian Context. *East European Historical Bulletin*. 2023. № 28. P. 79–89. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.28.287543.

17. Zayarnyuk A., Sereda O. The Intellectual Foundations of Modern Ukraine: The Nineteenth Century. London: Routledge, 2023. 204 p. URL: https://www.routledge.com/The-Intellectual-Foundations-of-Modern-Ukraine-The-Nineteenth-Century/Zayarnyuk-Sereda/p/book/9781032368399 (дата звернення: 05.09.2026).

Balycheva L.V. THE NINETEENTH-CENTURY NATIONAL REVIVAL AS A STAGE IN THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL CONSCIOUSNESS

The article presents a comprehensive study of the mechanisms underlying the formation of Ukrainian national consciousness during the nineteenth-century national revival. The purpose is to characterize the interrelationship between linguistic and cultural mobilization, historical memory, intellectual networks, communication and educational practices, civic self-organization, and the politicization of national demands. The methodological framework comprises historical-genetic, problem-chronological, and historical-comparative methods combined with a systemic approach. The study traces changes in the dominant forms of self-identification from cultural self-description to organizational consolidation and political representation. Three stages of this process are distinguished. The 1830s–1840s were characterized by the predominance of linguistic and cultural as well as historical-memory practices; the 1860s–1880s by the development of print, education, scholarly studies, intellectual networks, and civic organizations; and the late nineteenth and early twentieth centuries by the increasing politicization of national demands. The findings demonstrate that the Ukrainian language, literature, and folklore shaped means of cultural self-description, historical memory provided temporal continuity to representations of the community, while intellectual networks, print, and education facilitated their dissemination. Civic self-organization consolidated these ideas through regular forms of collective participation, while politicization transformed some cultural demands into the sphere of public representation. A comparison of Dnieper Ukraine and Galicia shows that differences in imperial and institutional conditions shaped different forms and rates of movement development but did not prevent the interregional circulation of ideas and organizational experience. An interconnected model of national consciousness formation is substantiated, in which the identified mechanisms do not constitute a rigid sequence but mutually reinforce one another. The study concludes that the nineteenth-century national revival was a prolonged and uneven process of transforming forms of collective self-identification, in which cultural, memory-related, communicative, organizational, and political practices formed an interconnected basis for Ukrainian national consciousness. At the same time, this process remained regionally uneven and did not imply the simultaneous adoption of a common model of national belonging by the entire Ukrainian population.

Keywords: *Ukrainian national revival, national consciousness, national identity, historical memory, Ukrainian language, intellectual networks, civic organization, politicization, nineteenth century.*

Дата першого надходження статті до видання: 16.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.11.2026